

## A kettészelt semmi toposza Kosztolányi Dezsőnél és ma

E gondolatmenet középpontjában Kosztolányi Dezső *Ének a semmiről* című költeménye áll, s most, az írás kezdetén ebből is kiemelem a záró versszakot. Csak az utolsó versszak kiemelése az enyém, mert a költemény egészének a kiemelése az egyes Kosztolányi-költemények időrendjéből magától a szerzőtől való, aki a kiemelés e szellemi mozdulatával alapozta meg az *Ének a semmiről*, számára és a költemény számára, végérvényes státuszát. Szándéka szerint így e költemény »a legutolsó vers« lett. Nem ténylegesen az, hiszen a vers valamikor 1933 első felében keletkezett, s szerzője 1936. nov. 3.-án halt meg: az *Ének a semmiről* kronológiailag egyáltalán nem, csak szimbolikusan a legutolsó verses műve, mert a költői szándék által megszerkesztett életmű legutolsóvá tett darabja. A *Számadás* című verseskötet nem önállóan, hanem a válogatott versek végén, mintegy függelékként jelent meg 1935-ben, s ebben, vagyis a válogatott versek kötet végén a mi versünk – ráadásul a legutolsó versszaka – egyszerre zárja le az *Ének a semmiről* című költemény egészét, a *Számadás* című verseskötet egészét és Kosztolányi Dezső általa válogatott verseinek egészét, vagyis saját költői életművéről élete végén kialakított vízióját.

Ennek a »legutolsó« versnek a legutolsó versszaka így szól:

*Pajtás, dalolj hát, mondd utánam:*

*Mi volt a mi bajunk korábban,*

*Hogy nem jártunk a föld porában?*

*Mi fájt szivednek és szívemnek*

*Caesar, Napoleon korában?*

Vagyis a költemény, a verseskötet és a válogatással megszerkesztett lírai pálya végén kérdések állnak, a legvégén pedig egy kérdőjel (ez a kacsaringós vonal a ponttal az alján bizony nem a kiterített halott vízszintes gondolatjele). Miközben messze nem az időrendben legutolsó költemény záró versszakáról van szó, a válogatott versek kötetben elfoglalt helye a verset utolsó költeménnyé avatta, s ennek az utolsóságnak mintegy az összegzőjévé vált a fent

idézett befejező strófa. Már jóval Kosztolányi Dezső halála előtt. Hogy közismert példára utaljak, így szerepel József Attila nevezetes, 1935 nyarán *A Tollban* megjelent *Kosztolányi Dezső* című írásában. Miután József Attila beidézte a *Pajtás, dalolj hát, mondd utánam...* kezdetű záró strófát és megjelölte a költeményt (*Ének a semmiről*), e vers és versszak után így összegzett: „Kosztolányi egész költészete egy kicsit ének a semmiről.”<sup>1</sup> Közvetlenül a költő halála után a kortársak e költeményt *utolsó* versként olvasták és értelmezték. Ez a legeggyértelműbben Kárpáti Aurélnál jelenik meg, aki a *Pesti Napló* 1936. november 4.-i számában a nekrológot az *Ének a semmiről* nem legutolsó, hanem az utolsó előtti versszak beidézésével zárta. A költeményt úgy olvasta, mint költői végrendeletet: „Nehéz elhinni, hogy már nem találkozunk vele holnap, holnapután, soha ezentúl. Elfehéredett szájjal, riadtan bámulunk utána a semmibe, amerre eltűnt. Csak végrendelkező szavai visszhangoznak bennünk, kísérteties kondulással:

*Ha félsz, a másvilágra írd át,  
verd a halottak néma sírját,  
tudd meg konok nyugalmuk ídját,  
De nem felelnek, - úgy felelnek, -  
bírnak mi is, ha ők kibírnak.*<sup>2</sup>

A párizsi Lehetséges Irodalom Műhelyei (az OuLiPo) egyik munkása, François Caradec évtizedekkel ezelőtt írt egy kizárólag idézetekből álló (de idézőjelek nélküli), frenetikus hatású szöveget, csupa kérdő mondatból, a francia irodalom egész területéről véve.<sup>3</sup> Úgy kell elképzelni, mintha egy műalkotás így kezdődne: „Mi a magyar most? Magadra ismersz? Mért fekszel betegen? Mi kéne? Két pofon? Tejfoggal kőbe mért haraptál? Mit ír a hírlap? Ó, megvan-e még az az otthon? Áll-e még az ősz Peterdi háza? Bomba sem érte talán?” stb. És a francia műalkotás mottója szintén kérdés, amely arra céloz, hogy ha összegyűjtenénk a világ

---

<sup>1</sup> József Attila művei II. kötet: *Tanulmányok, cikkek, levelek*, az összegyűjtés, a szöveggondozás és a jegyzetek Szabolcsi Miklós munkája, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977, 230. p. Jellemző, hogy e tanulmányszöveg korábbi változata 1842. szeptember 13.-án a *Népszavában* *Ének a semmiről* címmel jelent meg.

<sup>2</sup> Kárpáti Aurél: *Az elnémult költő*, in: Kosztolányi Dezső Összes Művei, „most elmondom, mint veszem el” *Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai*, sajtó alá rendezte Arany Zsuzsanna, Kalligram Kiadó, Pozsony, 2010, 526-527. p.

<sup>3</sup> François Caradec: *Fromage ou dessert?* in: *La Bibliothèque oulipienne*, vol. II, précédé des *Deux Manifestes de François Le Lyonnais*, Édition Ramsay, Paris, 1987, 385. p. és köv.

valamennyi múltbeli, jelenlegi és lehetséges kérdését, vajon meghallanánk-e egyetlen feleletet is? És erre adott válaszként Caradec azt sugallja, hogy egyáltalán nem biztos bárminő felelet létezése és föllelhetősége. De azért maga a kérdés mint olyan föltételez valamilyen választ, sőt léteznek olyan kérdések is, melyekre nem csak adható válasz, de egyetlen helyes válasz adható csak (ilyen a Szfinx kérdése Oidiposzhoz, vagy Turandot hercegisasszonyé). S van, amikor a kérdésre adandó egyetlen lehetséges válasz annyira kézzelfoghatónak, annyira nyilvánvalónak tűnik, hogy ez a válasz mintegy benne van a kérdésben. Teljesen fölösleges kimondania e dolgozat szerzőjének, akit azért eléggé hosszan és mélyen átjárt a fájdalom, hogy *nekem sem* fájt semmi Julius Caesar vagy Buonaparte Napoleon korában: jól megvoltam, míg nem voltam.

De nem árt elővigyázatosnak lenni mind a kérdéssel, mind a válasszal szemben. Hiszen éppen azt szeretném kimutatni, hogy itt egy gondolkodásbeli *toposz* egyik megjelenéséről van szó. A *topoi*, a »helyek« az antik retorikában egész rácsozatot, az ún. topikus rácsot alkotják: mind azok a helyek, amelyeknek a forrása egyértelműen megadható, mind azok, amelyek csak 'benne vannak a levegőben', vagyis *loci communes*, közös helyek vagy közhelyek. Kosztolányi Dezső több helyen és nagy természetességgel használta a kettészelt semmi toposzát, mint ami egyetems érvényességű bölcsélet. Így 1931-ben is a *Kínai költők* előszavában (ami csak az általam hivatkozott mai kiadásban vált utószóvá): „Aki a Földre született, két végtelenség között van. Megelőzi az a tenger idő, mely születése előtt telt el, s követi az a tenger idő, mely majd halála után fog lepörögni.”<sup>4</sup>

E toposzok hatása a beszédben vagy a szónoklatban igen erős lehet, de érvelési erejük rendkívül csekély, talán a legkisebb. Éppen azért, mert leállítják a gondolkodást: olyan kézenfekvőnek, olyan nyilvánvalónak mutatkoznak, hogy már-már automatikusan elfogadjuk őket, anélkül, hogy visszakérdeznénk rájuk. A közhely *csapdája* ez. A semmi és a valami (a fennálló) közötti *értékkülönbséget* Kosztolányi Dezső azzal alapozza meg, hogy a semmit a (születés előtti és a halál utáni) nemléttel azonosítja, a valamit, a fennállót pedig az étellel. Észrevétlenül az élet és a semmi viszonya váltja fel a semmi és a fennálló viszonyát, ráadásul úgy, hogy az élet a kinnal, a szenvedéssel, a fájdalommal lesz azonos.

*Annál, mi van, a semmi ősebb,  
még énnekem is ismerősebb,*

---

<sup>4</sup> Kosztolányi Dezső: *Katé a kínai költészet barátainak*, in: *Kínai és japán költők*, fordította Kosztolányi Dezső, Sziget Könyvkiadó, Budapest, 1999, 169. p.

*rossz sem lehet, mivel erősebb  
és tartósabb is, mint az élet,  
mely vérrel ázott és merő seb.*

Vagyis Kosztolányi úgy használt föl egy toposzt, hogy mögé rejtett egy előfeltételezést, egy argumentáción belül nem vitatható, visszakérdezhetetlen állítást: a teljes megélt emberi élet azonosítását a szenvedéssel. Amikor ezzel szemben Esti Kornél elmesélte, hogy életében volt azért néhány boldog perce is, a boldogságot így határozta meg: „Talán nem is egyéb, mint a szenvedés hiánya.”<sup>5</sup>

Ami a vers textusát illeti, viszonylag egyszerű esettel állunk szemben: a versszöveg legkorábbi állapota egy autográf gépirat, javításokkal. A gépirat a Magyar Tudományos Akadémia kéziratárában található Ms 4612/20 sz. alatt. Mindössze egyetlen oldal, amely az első két versszak szövegét tartalmazza (tíz sort), és a 3. strófa legelső sorát („Szokatlan új itt ez a köntös”), amit az egyik kéziratáros ceruzával kétszer áthúzott, mert a következő – ránk nem maradt – lapon nyilván Kosztolányi a verssort megismételte. A ceruzával írottak az ismeretlen kéziratárostól valók. Ami az első két versszakot illeti, mindössze egy kihagyott betű beszúrása és egy különírás-jel különbözteti meg a nyomtatott kiadásból ismert szövegtől, azaz az 1935-ös kötetbeli megjelenéstől. Ám egy igen érdekes dolog van e gépiratban: a költemény címe! Ugyanis itt a cím KEREPLŐ, amit ceruzával áthúзва olvashatunk, majd mellette, kézírással, aláhúзва az új, későbbi, végleges cím: *Ének a semmiről*. A cím megváltoztatásának erejét az adja meg, hogy magában a versszövegben, az első két versszakban gyakorlatilag nincs változtatás. A *Kereplő* nagyon jó cím, műfajyszerű megnevezés-cím,<sup>6</sup> mely mintha a költemény ritmikájára és metrikájára utalna, az *aaaxa*

---

<sup>5</sup> Erdemes idézni a rövid novella teljes befejezését: „Tehát ekkor voltam legboldogabb életemben. Hogy miért? Annak megfejtését rátok, lélekelemzőkre bízom. Én nem törődöm az elnyomott és fölszabadult okokkal, a tudattalan és tudatelőtes jelképekkel. Nem óhajtom magam fölboncoltatni, amíg élek. Hadd maradjon az, ami vagyok, zárt, egész és titkos. Okozzon nekem ezután is ilyen érthetetlen gyötrelmeket és örömeket. Halálommal pedig teljesen semmisüljön meg, mint valami fölbontatlan levél. Hidd el, ez többet ér minden tudásnál. Mindössze oda akarok kilyukadni, hogy a boldogság csak ilyen. Mindig rendkívüli szenvedés tövében terem meg, s éppoly rendkívüli, mint az a szenvedés, mely hirtelenül elmúlik. De nem tart sokáig, mert megszokjuk. Csak átmenet, közbjáték. Talán nem is egyéb, mint a szenvedés hiánya.” Kosztolányi Dezső: *Boldogság*, in: *Kosztolányi Dezső elbeszélései*, sajtó alá rendezte Réz Pál, Magyar Helikon, Budapest, 1965, 910. p.

<sup>6</sup> A költemény 1933. június 4.-én a *Pesti Napló*-ban *Kereplő*, június 11.-én a bácsmezei *Napló*-ban *A kereplő* címmel jelent meg. Ld. Kosztolányi Dezső: „*most elmondom, mint veszttem el*” *Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai*, sajtó alá rendezte Arany Zsuzsanna, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010, 26. p.

rímsorozattal fölerősítve. Ami a költemény sor- és strófaformáját illeti, ennek formai előképére nem találtam. Gyanakodtam katolikus himnuszra vagy liturgikus énekre, de a válogatott Dreves-Blume antológiában ilyenre nem találtam, az 1600 előtti teljes magyar költészeti anyag adatait tartalmazó metrikai repertóriumban sem. Miért a – szerintem – kevésbé találó *Ének a semmiről* cím, amely teljesen megfelel az *ének a ...ról/ről* szerkezetű címadásnak (például: *Szép ének a gyulai vitézekről*)? Nem tudom, csak egyetlen lehetséges megfontolásra tudok gondolni. 1929-ben a Nyugat 1. (újévi) számában a két nyitóvers egyike Babits Mihály *Gondok kereplője* című, szintén egy kérdéssel záruló költeménye volt. Ugyanebben a számban jelent meg Kosztolányitól a *Budapest, 1909 szeptember 10 (elbeszélés)*, amely az 1933-ban megjelent *Esti Kornél* kötet ötödik fejezete lesz. És a *Gondok kereplője* 1933-ban szintén megjelenik Babits Mihály *Versenyt az esztendőkkal!* című verseskötetében.

Tehát mind Kosztolányi Dezső lírai életműve, mind a *Számadás* című kötet és mind az *Ének a semmiről* című költemény egy kérdéssel zárul, ám e kérdésre adott válasz ugyan nem hangzik el, de ott van benne a címben. Mert a kérdés ez: *Mi fájt szivednek és szivemnek / Caesar, Napoleon korában?* És az erre egyedül adható (implicit, ideértendő) válasz: *Semmi*. Csakhogy itt Kosztolányi Dezső gyönyörűen visszaélt »semmi« szavunk két merőben különböző jelentésszintjével, másként fogalmazva a »semmi« szó kétféle, egymástól merőben különböző használatával. Ezt például franciául nem tehette volna meg, hiszen ott kötelezően a rendelkezésére áll a *néant* és a *rien* megkülönböztetése egymástól. Mi a helyzet e tekintetben Kosztolányi Dezsőnél? Az *Ének a semmiről* című költemény címében e szó a maga fogalmi elvonatkoztatottságában van jelen, úgy, mint egy nem-dolog dolog, vagy mint a hegeli ontológiai negativitás, minden létező (fennálló) ellentettje, ami életünk pozitivitása felől maga az elgondolhatatlan. E költeményben és magában a vers végső címében is Kosztolányi úgy használta a »semmi« szót a maga fogalmiságában, mint egyik kortársa itt, szintén 1933-ban: „A semmi ágán ül szivem”. De ugyanez a »semmi« szó a magyar nyelvben használható más, nem-fogalmi kontextusban is, sőt ez a gyakoribb használati módja. Mint amikor találkozol egy rég nem látott, valaha szeretett ismerőssel, boldogan kiáltasz fel, hogy ’De rég láttalak! Mi újság?’, mire ő, kerülni akarván a kicsit is mélyebb és minimálisan személyes beszélgetést, hárításként csak ennyit mondana: „Semmi”. Kosztolányi Dezső pontosan ebben a köznapi és elhárító kommunikációs jelentésben használta e szót *Régi dajkánk egyetlen öröme* című költeményében:

*Ha kérdezem, hogy van, azt mondja: jól.*

*Ha kérdezem, mi baja, azt mondja: semmi.*

*Ha kérdezem, mit akar, azt mondja: semmit.*

A nyelvhasználaton belüli, vagyis a fogalmi és a köznapi használatát és a kettő közötti derekas jelentéskülönbséget Kosztolányi Dezső sem különböztette meg ortográfiailag, pedig számos kortársa élt a fogalmi »Semmi« és a köznapi »semmi« megkülönböztetésével. Úgy gondolom, nekünk most az *Ének a semmiről* címben és magában a költeményben a »semmi« fogalmi használatával van dolgunk, de nem filozófusi, hanem költői használatával. E szerzője számára is kiemelten fontos, mert költői életművére végére helyezett költemény értelmezésének súlyos kérdése, hogy a szövege mennyi eszme- és filozófiatörténeti interpretációt bír el, mennyi és milyen fogalomtörténeti értelmezés rakható rá anélkül, hogy a túlságosan ráerőszakolt értelmezés *beroppantaná* a költeményt magát? Azért ne ijedjünk meg: miközben erős vers ez, hangsúlyos helye van a költői életművön belül, a várhatóhoz képest az elmúlt nyolcvan évben nem kapott túl sok értelmezést. A vers egyik elemzője, Bárdos László szerint ennek oka a szöveg erős transzparenciája, ha úgy tetszik, egyszerűsége és nyilvánvalósága<sup>7</sup> (szerintem pedig az alapját képező toposz látszólag kézenfekvő volta, »igazsága« az ok).

Ami Kosztolányi Dezső utolsó éveiben és halála után (frivol) érdeklődést keltett, az nem a költő filozófiai műveltsége, bölcséleti beállítódása volt, hanem vallásmetafizikai álláspontja volt, szűkebben hívő vagy ateista voltának a kérdése. Miközben a már halott Kosztolányit ez a bornírt kérdés a legkevésbé sem érdekelt, a (még) élő kortársait annál inkább. 1931-ben egy rövid, de annál durvább írásban Léber János állította a költő ateizmusát.<sup>8</sup> Erre az írásra adott kései válasznak tekinthető Baráth Ferenc írása a Vigiliában. Részint szűkíti és lerögzíti a vitatott pontot: nem általában a költő hívő vagy hitetlen voltáról van szó, hanem állásfoglalásáról a lélek halhatatlansága ügyében. „Éppen az a jelentős, hogy írói pályája első felében [Kosztolányi] nem tántorodott el a lélek halhatatlansága katolikus értelmezésű dogmájának megvallásától /.../” – kezdte írását, hogy a végén leírhasa a visszatérést az *ecclesia catholicáho*, nem sokkal az agónia előtt.<sup>9</sup> Nagyjából ugyanezt

---

<sup>7</sup> „Legnagyobb teljesítményei közül talán az *Ének a semmiről*t értelmezték a legritkábban. Mintha túlon túl nyilvánvaló lenne, mintha egyértelműen föltárná önmagát.” Bárdos László: *Meggyőzés vagy önmeggyőzés?* in: *A rejtőzködő Kosztolányi*, Esszék, tanulmányok, szerk. Mész Lászlóné, Tankönyvkiadó, Budapest, 1987, 141. p.

<sup>8</sup> Léber János: *A hitetlenség szolgálatában*, Magyar Kultúra, 1931/1. szám, 126-128. p.

<sup>9</sup> E »visszatérés« megfogalmazása számomra annyira frivol és elképesztő, hogy nem állom meg az idézését: „A hosszú vallási közönyt egy-egy fellendülés követte s katolicizmusának szép megvallása volt megtérése. A János-

ismételte meg Sándor István 1941-be a Katolikus Szemlében; érve Kosztolányi Dezső hithű katolicizmusa mellett a *Hajnali részegség* sejtelve volt a mennyországról.<sup>10</sup> Babits Mihály a hívőség vagy hitetlenség, a lélek túlvilági életének vagy teljes megsemmisülésének a problémáját így látta 1936 végén a *Nyugat* Kosztolányi-émlékszámában: „Egész életműve mintha csak előkészület lett volna arra a néhány utolsó versre, amelyben ez a gondolat megéri és kiteljesedik: a halál gondolata. Imádta az életet minden kis jelenségében, minden legapróbb borzongásában; ezeken kívül csak a semmit hitte.”<sup>11</sup> Bár az utolsó mondatban ez a »csak« igen határozott, de sajnos a 'hinni a Semmit' Kosztolányi és Babits ifjúkorának egyik olyan hatalmas eszmei-irodalmi területére utal, amelyen belül (nevezzünk nevén a gyereket az akkortájt fölkapott szóval) a »nihilizmust« igen nehéz egészen konkrét szellemi forrásvidékhez kötni.

Kosztolányi Dezső hívő vagy ateista voltának, valamint a lélek halandóságáról vagy halhatatlanságáról kialakított meggyőződésének a kérdését a továbbiakban nem viszem tovább. Nem, mert nem visz közelebb az *Ének a semmiről* értelmezéséhez. Ugyanakkor rögzítem, hogy a költő hívő vagy ateista mivolta még mostanság is föl-fölmerül. A szövegkiadó Arany Zsuzsanna erről textológusi korrektséggel így írt 2010-ben: „Azt tudjuk, hogy Kosztolányit a római katolikus egyház szertartása szerint temették el, arról azonban, hogy mi jellemezte istenképét az utolsó időszakban, már kevés forrás áll rendelkezésünkre.”<sup>12</sup>

A továbbiakban az *Ének a semmiről* recepciójának, értelmezéstörténetének legfontosabb állomásait tekintem át röviden. A költemény eddig jelzett utóéletében a háborús időkben és ezt követően némi szünet állt be, vagy legalábbis az »erős« értelmezések hiánya. Ami mármost Kosztolányi Dezső e versének bölcséleti irányultságát illeti, ennek megrögzítését Román J. István kezdeményezte 1958-ban egy tanulmányban, mely a költő egzisztencializmusával foglalkozik. Az *Ének a semmiről* filozófikumából a „semmi” szót emelte ki, majd a költeményben a semmiről mondottakat igen határozottan Martin Heidegger hatásához kötötte, olyan értelmezési utat nyitva meg ezzel, amelyen több értelmező követte

---

szanatóriumban még teljesen öntudatos és beszámítható állapotban szívesen vette a gyóntatót s 1936. aug. 16.-án meggyónt, de nem áldozhatott meg gégebaja miatt. Halála nov. 3.-án következett be, tehát bizonyosra lehet venni, hogy akart gyónni. Gyóntatója megkérdezte tőle, hogy akar-e gyónni, ő fejével intett, hogy: igen, s bűneit – minthogy beszélni gégebaja miatt nem tudott – írásban közölte gyóntatójával.” Baráth Ferenc: *Kosztolányi katolicizmusa*, Vigilia, IV. évf., 1938, 482-483. p.

<sup>10</sup> Sándor István: *A költő és a mennyország*, Katolikus Szemle, LV. évf., 1941, 353-363. p.

<sup>11</sup> *Tükörben. Kosztolányi Dezső*, összeállította Réz Pál, Századvég Kiadó, Budapest, 1993, 311. p.

<sup>12</sup> Kosztolányi Dezső Össze Művei, „most elmondom, mint veszttem el” *Kosztolányi Dezső betegségének és halálának dokumentumai*, Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 2010, 45. p.

később. Román J. István szerint, bár a heideggeri hatás nem kapcsolható konkrét heideggeri textushoz, a német filozófus és a magyar költő között az a közös, hogy mindketten a semmi mint abszolútum elsődlegességét állítják a léttel mint relatívummal szemben.<sup>13</sup> Félve teszem hozzá, hogy „a semmi ösebb” kijelentés még bőségesen megfér a *creatio ex nihilo* sok évszázados teológiai hagyományával.

1977-ben megjelent könyvében Rónay László még viszonylag általánosan fogalmazott, amikor úgy látta, hogy az *Ének a semmiről* a belenyugvás költeménye, a megbékélés „a kikerülhetetlen végzettel”, „az élet örök körforgásával”, „születés és halál egymásutánjával”. Azt hiszem, ezzel nem kevesebbet sugallt – helyesen -, mint hogy versünk közhelyekre épül. S talán épp ez magyarázza, hogy Rónay szerint Kosztolányi az utolsó versszakban „csipetnyi iróniával” beszél.<sup>14</sup> És az is megjegyzendő, hogy a költemény kapcsán Rónay László „a végső pillanatokról” beszélt. Igen, de mi tudjuk, hogy e versszak csak a válogatott versek kötet, a *Számadás* című kötet és az *Ének a semmiről* című költemény szintjén, vagyis imagináriusan, szimbolikusan az utolsó szó.

Nem így Rónay László az egy évvel később, a *Literatúrában* megjelent hosszú, alapos tanulmányában! Itt a »kései« Kosztolányi filozófiai tájékozódását – utalva Román J. István írására – a heideggeri egzisztencializmushoz köti, s bár hozzáteszi, hogy ismeretét és olvasását adatolni nem lehet, a *Lét és Idő* és a *Mi a metafizika?* föltételezhető hatása gyanítható.<sup>15</sup> Természetesen éppen a soknyelvű Kosztolányi Dezső olvashatott Martin Heideggert, németül is, franciául is. Azonban látni kell, hogy a Heidegger-recepció az 1930-

---

<sup>13</sup> „Az öregedő Kosztolányiban filozófikus fogalmakban is kikristályosodott a /sic!/ egzisztencializmus egyik fő gondolata. Miként a halálvágy, úgy természetesen a „semmi” sem szükségszerűen heideggeri filozófiát takar. Kosztolányi a *Semmi éneké*-ben azonban pontosan úgy értelmezi a semmit, mint a német bölcselő. Egyszerűsítő hasonlattal élve, a semmi az egzisztencializmusban azt jelenti, amit a materializmusban az anyag, a metafizikai rendszerekben a transzcendencia; az elsőszámú realitást.” És kedves, hogy amiként a romanista kutatók egy-egy – eredetileg cím nélküli – vágyénekeknek modern címet adtak (pl.: *A távoli szerelem éneke*), úgy adott a tanulmány írója új címet e költeménynek: *a Semmi éneke*. Román J. István: *Kosztolányi egzisztencializmusa*, Kortárs, 1958, 7. szám, 88. p.

<sup>14</sup> Rónay László: *Kosztolányi Dezső*, Gondolat Kiadó, Budapest, 1977, 284. p.

<sup>15</sup> „A *Sein und Zeit* 1927-ben jelent meg, s Kosztolányi mohó világirodalmi érdeklődését ismerve, nem elképzelhetetlen, hogy ismerte a művet. Az ismeretet természetesen nem a szó filozófiai értelmében használjuk. Inkább csak beleolvasott, futó impressziókat gyűjtött. Nem elképzelhetetlen, hogy a kezébe került Heidegger kis könyve, a *Was ist Metaphysik?*, amely 1929-ben jelent meg. Ebben teljes világossággal kötvonalazza Heidegger „a Semmi” természetét. Ezzel a „semmi”-vel már csak azért is foglalkoznunk kell, mert Kosztolányi utolsó korszakában is feltűnik, s aligha véletlen, hogy utolsó kötetét maga zárta le az *Ének a semmiről*-re.” Rónay László: *Kosztolányi utolsó évei*, Literatura, V. évf., 1978, 1-2. szám, 48. p.

as évek Európájában nem volt az egyes országokban azonos ritmusú. Például a franciáknál meglehetősen erős volt; 1932-ben a *Recherches philosophiques* már megjelentette Az ok természetéről című Heidegger-tanulmányt, Alexandre Kojève már azokra a könyvekre is figyelt és recenzálta őket, amelyek nem is Heideggertől valók, hanem Heidegerről szóltak. Ám ami a magyar Heidegger-recepciót illeti, Aradi Zsuzsa és Ujlaki Tibor bibliográfiája 1933 végéig mindössze két tételt tud rögzíteni: Noszlopi László igen rövid ismertetését és bírálatát, de éppen a *Mi a metafizika?* kötetről (a recenzója 1931-ben jelent meg az Athenaeumban, XVII. évf., 216. p.) és Barta János tanulmányát 1933-ból (szintén Athenaeum, XIX. évf., 137-152. p.).<sup>16</sup> Persze, ahogy mondani szokás, a New York asztalánál bármiről szó eshetett. A recepciók tabló szempontjából talán nem mellékes, hogy ugyanebben a tanulmányában Kosztolányi lehetséges bölcséleti tájékozódási pontjaként Rónay László Karl Th. Jasperset is emlegette. Nekem ugyanakkor tetszik a tanulmányíró óvatossága, amelyet ebben az esetben is az ismétlődő »nem elképzelhetetlen, hogy« fordulat jelenít meg. Vonatkozó adatok hiányában erre minden ok megvan.

Az *érett Kosztolányi* c. monográfiájában Kiss Ferenc az 1970-es évek végén a vers értelmezése során nem a Kosztolányival kortársi bölcséleti kontextus keresésének az útját járta. Később egy apró adalékkal megerősítem kézenfekvő, és ezért helytállónak tűnő tippjét: Arthur Schopenhauer élet- és halálfölfogásának mint az *Ének a semmiről* háttérének a feltételezését. Emelett említette Kis „a *nirvána* semmijét” (minden különösebb indokolás nélkül) és szintén Jasperset. Ami az „ez esetben mégis okunk újabb hatás feltételezésére” mondatfordulatát illeti, ez vélhetőleg a megnevezetlenség, de az 1960-as években vélelmezett Heidegger- és Jaspers-hatás kiiktatására vonatkozik.<sup>17</sup>

A lehetséges bölcséleti mögöttes kérdésében 1986-ban Bori Imre új javaslattal állt elő, miközben a mag részéről megerősítette az egzisztencializmus mint háttér feltételezését. Az új javaslatot a Kosztolányi életművén belüli kronológiai és szövegkörnyezeti érvek kívánják alátámasztani. Bori Imre ugyanis részint számolt a *Számadás* kötetben a záróvers előtti költeményekkel (tette ezt már egyébként Rónay László is 1978-as tanulmányában, csak más

---

<sup>16</sup> Aradi Zsuzsa – Ujlaki Tibor: *Bibliográfia 1926-tól 1990-ig a magyar vonatkozású Heidegger-irodalomról*, in: *Existencia*, Vol. I., 1991, Fasc. 1-2., 291. p.

<sup>17</sup> „Bár az egzisztencialisták semmi-fogalma – Jaspersé különösen – jól összefér Schopenhauer bölcséletével, ez esetben mégis okunk újabb hatás feltételezésére.” Kiss Ferenc: *Az érett Kosztolányi*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 498. p. Az irodalomtörténész mindössze arra a néhány oldalra utal vonatkozó jegyzetében, amely a Köpeczi Béla szerkesztette, 1965-ben megjelent, *Az egzisztencializmus* című kötetben olvasható Karl Jaspersről.

következtetésekre jutva belőle), részint pedig azzal számolt, hogy milyen egyéb költemények keletkeztek még 1933-ban, vagyis időben közel az *Ének a semmiről* »záróvershez«. Az így előállt corpusból kiemelte a *Marcus Aurelius* verset (amely a másik három költeménynél jóval korábban, a *Nyugat* 1929. évi 19. számában jelent meg), a *Halotti beszédet* (*Pesti Napló*, 1933. április 16.) és az *Esti Kornél énekét* (*Pesti Napló*, 1933. június 25.).<sup>18</sup> A költemény bölcséleti háttérének új tételezése – összebékítve persze a vélelmezett egzisztencialista hatással – az antik sztoicizmus. „A sztoicizmus – a programszerűen kidolgozott vagy a spontánul vallott egyaránt – értelmiségi »vallás«: az volt a Zénon és Epiktétosz műve határolta időben, s ez jellemzi »modern« visszhangját, nyilván már az egzisztencializmus határvidékén. /.../ Ez kapcsolja a versgyűjtemény zárókölteményét, az *Ének a semmiről*-t a másik két nagy lélegzetű és koncepciójú sztoikus vershez, amelybe a mélabú dallama is belevegyülve a már emlegetett egzisztencializmust is felrajzolja a szemhatárra.”<sup>19</sup>

A múlt század kilencvenes éveinek elején Hima Gabriellánál számos eddigi szál összefutott, de közülük kiviláglott a sztoa és a heideggeri *Mi a metafizika?* ösztönzése. De most, amikor ebben az írásban lassan rátérek a kettészelt semmi toposzának a taglalására, enél sokkal fontosabb a szerzőnő megfigyelése: Kosztolányi Dezső „A halál előtti és utáni semmit már egy 1917-ben kelt cikkében is párhuzamba állítja.”<sup>20</sup> Vagyis amit a *Kereplő* a semmiről mond, az nemcsak a »kései« Kosztolányi sajátja, szinte a teljes művészi életutat végigkíséri. A *születés előtti és a halál utáni Semmi*: a semminek ezzel az időbeli elhelyezésével a születés előtti nemlét mintha diszkrétén a színfalak mögé húzódna, hogy az exitus beálltával újra előléphessen. A kettészelt semmi toposza azzal az elgondolással születik meg, hogy mi, emberek, az életidőnkkel valamiképp bepréselődünk két Semmi közé, mely semmik egymással ugyan azonos lényegűek, de mindkettő csak félig végtelen. Az egyik végtelennek van vége (a megszületésünkkel), a másik végtelennek pedig van kezdete (az exitusunkkal). E két furcsa végtelenről, a semmi e két különös végtelenjéről Kosztolányi Dezső így írt a *Pesti Napló*ban *Sorok a születésnapomról* címmel 1917. július 22.-én (egy rövid részlet csak belőle): „Véletlenül az 1885. év kötete van a kezemben, a márciusi füzet, az az év, az a hónap,

---

<sup>18</sup> Ld. *Az Est-lapok 1920-1939, Repertórium (1931-1933)*, összeállította Pesti Ernő, Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 1986.

<sup>19</sup> Bori Imre: *Kosztolányi Dezső*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1986, 281-282. p.

<sup>20</sup> Hima Gabriella: *Kosztolányi és az egzisztenciális regény (Kosztolányi regényeinek poétikai vizsgálata)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992, 38. p. E pontos mondat hogyan lenne pontatlan: nyilván 'a születés előtti és a halál utáni semmiről' van szó, mert az agónia előtti élet, ez a rongyos és bolondos, mégiscsak *valami* létezésféleség.

melyben születtem. Mohó ujjakkal lapozok a március 29. napra, vajon mi történt akkor, mikor csak négy és fél kilóval voltam több a semminél? Izgalmas és bűnös élvezet ez, pokoli kártyagusza, hasonló a középkori csillagiósláshoz. El kell képzelnem a világot nélkülem, amilyen csak a halálom után lesz. Ha a halálom napján megjelent újságokat olvashatnám, nem csodálkozhatnék jobban. Tanúja vagyok annak, hogy a semmiből érkeztem, a világ pedig akkor is forgott a maga útján.”<sup>21</sup> A nélkülünk létező világ megrendítő gondolata<sup>22</sup> nem csekély emelkedettséggel párosulva jelenik meg Kosztolányi Dezsőnél a *Caligula* című novellában a császár halálának pillanatában:

„– Élek – érezte még egyszer.

De aztán csodálatosan elsápadt s csak azt érezte, hogy a világ nélküle van, a hegyek, a folyók, a csillagok is és ő nincs többé. Feje lecsuklott. Szeme kinyílt s szinte rajongva pillantotta meg azt, amit mindig akart és most meg is talált: a semmit.”<sup>23</sup> Amikor Csejtei Dezső Arthur Schopenhauer halálalfogásáról értekezik, egy helyütt szinte közvetlen beszélgetést folytat az 1917-es Kosztolányi-írással. „Ha eljutunk a belátás ama szintjére, hogy elmondhatjuk: tudjuk, hogy hányadán is állunk a világgal, a többi emberrel és saját magunkkal, /.../ akkor kialszik bennünk minden képességek legmozgékonyabbja is: a kíváncsiság. /.../ Nem furdal majd bennünket a kíváncsiság, hogy vajon kik fogják megnyerni a következő választásokat, mert tudjuk, hogy ugyanazok, akik mindig: jó és kevésbé jó emberek. S nem érdekel bennünket az sem, hogy halálunk után mondjuk tíz hónappal miről írnak majd a lapok, mert már azelőtt ismerjük tartalmukat, mielőtt megírták volna.”<sup>24</sup>

A költemény, az *Ének a semmiről* értelmezéstörténetének áttekintése után, szeretnék érvelni Arthur Schopenhauer hatása mellett. Láttuk, hogy Kiss Ferenc már hangsúlyozta e hatás lehetőségét, de a schopenhaueri életművön belül nem nevezett meg konkrét szöveget, s ezzel szövegszerű összefüggést nem tárt föl. De talán mi megtehetjük. Nem a záró versszak mögött érzek szellemi hatást, hanem ott, amikor Kosztolányi Dezső arról

---

<sup>21</sup> Kosztolányi Dezső: *Füst*, az írásokat összegyűjtötte és a szöveget gondozta Réz Pál, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970, 406. p.

<sup>22</sup> „/.../ a halálban, saját halálunkban nem is az a leginkább megrendítő, hogy mi távozzunk a világból, itt hagyjuk ezt, hanem az, hogy a világ – a maga végtelen sokszínűségével – itt marad, és a végtelen történet továbbfolytatódik, de immáron nélkülünk.” Csejtei Dezső: *Filozófiai metszetek a halálról. A halál metamorfózisai a 19-20. századi élet- és egzisztenciálfilozófiákban*, Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002.

<sup>23</sup> Kosztolányi Dezső *elbeszélései*, sajtó alá rendezte Réz Pál, Magyar Helikon, Budapest, 1965, 986. p.

<sup>24</sup> Csejtei Dezső: *Filozófiai metszetek a halálról. A halál metamorfózisai a 19-20. századi élet- és egzisztenciálfilozófiákban*, Pallas Stúdió – Attraktor, Budapest, 2002.

beszél, hogy „ők”, a halottak őrzik a halál és a nemlét, ha úgy tetszik, a semmi nem mondható titkát:

*Ha fělsz, a másvilágra írj át,  
Verd a halottak néma sírját*

Az aláhúzott sorban Schopenhauer egyik kis könyvecskéjének egyik fordulatát látom. A *Szerelem, élet, halál* magyar fordításának legelső kiadása 1882-ben jelent meg, 1918-ban már javított kiadásként a negyedik. A két világháború között igen népszerű és jól érthető olvasmány volt, ismerete már-már kötelező. Ebben Schopenhauer így fogalmazott (a kiemelés tőlem – Sz. Cs.): abban a kérdésben, hogy „/.../ többet ér-e az élet a nemlétnél, ha a tapasztalás és a megfontolás szóhoz juthatnak, bizonyára a nemlét fog nyerni. *Ha kopogtatnánk a sírokon*, s megkérdeznők a holtakat, föl akarnak-e újra kelni – fejüket ráznák.”<sup>25</sup> Schopenhauernél némán, de fejrázással válaszolnak a halottak, a magyar költőnél „nem felelnek, úgy felelnek”. A holtak válasza mindkettejükénél megvan, mindkettejükénél néma válasz, és a leghatározottabb állásfoglalás a semmi mellett a valami, a nemlét mellett a lét ellenében. A retorikus fordulat is közös: *kopogtatni a sírokon* vagy *verni a halottak néma sírját*, így kérdezni és veni tudomásul a nem-válasz választ.

Amennyiben mi, az irodalom történészei bármiféle doktrinális bölcséletet keresünk az *Ének a semmiről* című költeményben, idáig szabad elmenni és nem tovább. Vagy még idáig se. Mert a két Semmi vagy a kettészelt Semmi inkább tartozik Erst Robert Curtius *Toposforschung*jához, mintsem a filozófiák és filozófiatörténetek megfontolásaihoz. A születésünk előtti és a halálunk utáni semmi, éppen mert toposz, éppen mert közhely, gyakorlatilag bármikor felbukkant és bármikor felbukkanhat az európai irodalom történetében. Csak csekély példatárat adhatok, hivatkozásaim csak jelzések. Tudjuk, hogy a toposzkutatásban is reménytelen a mennyiségi teljesség, még a közel-teljesség elérése is. Oly sokszor ismételte E. R. Curtius *Az európai irodalom és a latin középkor* lapjain, hogy csak reprezentatív példákat ad! Először szeretném fölerősíteni – hogy a záróstrófa egyik apróságát erősen az eszünkbe vessük – a kettévágott semminek a múltra vagy a történelemre, de inkább a múltra, mint a történelemre utaló érvét. A nemléttel szembeállított *vigasz* érvelése

---

<sup>25</sup> Arthur Schopenhauer: *Szerelem, élet, halál / Életbölcsesség*, ford. Dr. Bánóczy József, reprint kiadás, Göncöl Kiadó, Budapest, /é.n./, 23. p.

Kosztolányinál és másoknál gyakran hivatkozik a régmúlt nevezetes alakjaira, pontosabban a régmúltat gyakran indexálja (jelöli meg) nevezetes alakjainak nevével.

*Mi volt a mi bajunk korábban,  
Hogy nem jártunk a föld porában?*

–ez még általában minden születésünk előtti időre vonatkozik. De ennek az általános régmúltnak a konkréttá tételét szolgálja a legutolsó kérdés, a két nevezetes történelmi személy fölemlítése:

*Mi fájt szivednek és szivemnek  
Caesar, Napoleon korában?*

Ez a fajta érvelési eljárás – történelmi neveken keresztül visszautal a régmúltra (a születésünk előtti semmi „időben mért” szakaszaira) és érthető módon nem nevekkal, hanem évszámokkal előreutalni a nagyon távoli jövőre (a halálunk utáni semmi „időben mért” szakaszaira) – Kosztolányi Dezsőnél nem egyszeri előfordulás. Ellentétben az *Ének a semmiről* visszafogott, rezignált hangjával, a kettészelt semmi toposza a *Vendég* című Esti Kornél-novellában a *fájdalom gerjesztette ordítás* formájában jelenik meg. Esti Kornél szobájában egy különös, nagy hatalmú vendég jelent meg, az ismételt születésre vonatkozó szerződést: „hajlandó volnál újra kezdeni a saját életedet?” Esti Kornél a szerződést visszautasítja, érvelve. Egyik érve Schopenhauer fent idézett érvét ismétli nyelvi megformálásában is (kiem. tőlem – Sz. Cs.): „Majd én megmondom, hogy miért nem támasztod föl a halottakat. Azért, mert ők nem akarnak föltámadni. Költögeted te mind-mind, de ők csak rázzák a fejüket, szomorúan. Azt felelik neked, amit most én, hogy nem kell, nem kell.” A beszélgetés dühödt, üvöltő hangú, torz vitába fordul át, Esti Kornélból az emberi létezés abszolút fájdalma üvölt: „Mi bajom volt nekem Nagy Sándor korában? – ordított Esti magánkívül. – Mi a fene bajom volt nekem XIV. Lajos korában és a Fáraók és V. Károly és II. Lipót korában? Semmi bajom se volt, semmim se hiányzott. 2000-ben ismét nem fog nekem hiányozni semmi és 3000-ben se és 5000-ben se és aztán soha többé nem fog hiányozni nekem semmi, semmi. Csak most – üvöltötte, csak itten. Eredj innen, takarodj. Takarodj.”<sup>26</sup> A *Vendég* 1930-ban keletkezett, párhuzamosan az

---

<sup>26</sup> Kosztolányi Dezső *elbeszélései*, sajtó alá rendezte Réz Pál, Magyar Helikon, Budapest, 1965, 914. p.

*Esti Kornél* III., IV. VII. és XI. novella-fejezetével, valamint a *Vendéggel* együtt kötetbe föl nem vett *Pilla*, *Gólyák*, *Esti megtudja a halálhírt* c. novellákkal.<sup>27</sup>

Valóban toposzról van szó, mely mindenütt megterem, mint a dudva, és szorult helyzetben mindig használható, mint az áfium. Ugyanezt az üvöltő passzust idézte a *Vendégből* 2010-ben Esterházy Péter, csak az értelmezési feltételeket változtatta meg, nagyon. Először a *Mottókollekcióban* szerzőnévvel együtt szerepel az idézet az *Esti* című kötet 16. oldalán:

„Mi bajom volt nekem Nagy Sándor korában? (...)

Semmi bajom se volt. (Kosztolányi)”

–egyelőre még értelmezői szövegkörnyezet híján. A későbbiekben majd a mottókollekció idézetei idézőjel nélkül visszatérnek a könyvben, de már értelmezői szövegkörnyezetbe beágyazva. Magából a kettészelt semmi toposzának a szerkezetéből, mint láttuk, következik, hogy a megszületésünk előtti semmi tartalmazza az általunk eleve megtapasztalhatatlan, de ismereti szinten valamelyest hozzáférhető régmúltat, benne a történelemmel, és a halálunk utáni semmi tartalmazza az általunk szintén megtapasztalhatatlan távoli jövő időindexeit. A semmi e mindkét „idejének” behozhatatlan előnye a jelennel, a léttel és az életünkkel szemben az abszolút fájdalommentessége. Esterházy Péter elbeszélői fikciója itt olyan szövegrészt eredményez - mintha egy pszichoanalitikus térben elhangzó beszédet olvasnánk -, amelyben egy homoszexuális és orális jelenetben »apám« leszopta Horthy Miklós faszát. „Végül is egy ország sorsa, dignitása... Hát ez az! Erre gondolt közben apám is. Megszívta a történelmet – úgymond. De hát nem ez volt mindig?! Árva hazánk nem senyvedhet tovább! A törökkel, a Habsburgokkal, az oroszokkal, mindig ugyanez, elébb a ráutaló magatartás, aztán ez a kérészerű parancs, parancsszerű gazsulálás, gazsulálós kényszerítés, kényszerítő könyörgés, könyörgő utasítás, majd a szívás, a megszívás, a magyar történelem örök vesztese...”<sup>28</sup> Bár a múltra és a történelemre ráborul az ontológiai semmi Maja-fátyla, a múlttá vált valaha-volt jelenek és jelenünk között állandóságot és egyneműséget teremt a minden emberi jelenben ott tomboló fájdalom. Ne forduljunk el automatikusan a magyar történelem mint szívások és szívatások történelmének eszméjétől: azt hiszem, Esterházy Péter itt az *erőhatalom* történelmi jelenlétéről beszél (legyen ez bár katonai, politikai, államhatalmi,

<sup>27</sup> Lengyel András: *Játék és valóság közt. Kosztolányi-tanulmányok*, Tiszatáj könyvek, Szeged, 2000, 224. p.

<sup>28</sup> Esterházy Péter: *Esti*, Magvető, Budapest, 2010, 25. p.

pszichikai), a történelemnek arról az idő folyamatos múlására közömbös, állandó tényezőjéről, amit *A Szellem fenomenológiájában* G. W. F. Hegel így nevezett: az Úr és a Szolga viszonya. Nos, az *Esti* című könyvben ehhez tartozik egy függelék, benne az idézőjel nélküli Kosztolányi-idézettel, amelyben a 2000. év Esti Kornél fájdalom nélküli jövő-semmijéhez tartozik, míg számunkra a lüktető fájdalommal megélt közelmúltbeli élettartományhoz.

Appendix: Mi bajom volt nekem Nagy Sándor korában? – ordította Esti magánkívül. – Mi a

fene bajom volt XIV. Lajos korában, és a fáraók és V. Károly és II. Lipót korában? Semmi bajom se volt, semmim se hiányzott. 2000-ben ismét nem fog nekem hiányozni semmi, és 3000-ben se és 5000-ben se, és aztán soha többé nem fog hiányozni nekem semmi, semmi. Csak most – üvöltötte -, csak itten.<sup>29</sup>

Azt hiszem, a kettészelt semmi toposzának belső felépítése az élet mint fájdalom, a nemlét mint a fájdalom tökéletes kiiktatása, a régmúltba és a távoli jövőbe befoglalt semmi tökéletes semlegessége a születésünk előtt és a halálunk után, e két semmi azonos természete... És a köznap tapasztalattal oly összehangzónak tűnik, mint az, hogy a Föld áll, és a Nap körülötte forog. Egyik, *A halhatatlanságról* tartott előadásában Jorge Luis Borges újramondta a kettészelt semmi toposzát, de közben rámutatott e toposz klasszikus, antik művelődéstörténeti megképzésére. „Vegyünk egy másik klasszikus szöveget, Lucretius *De rerum natura*—ját, amelyben tagadja a személyes halhatatlanságot. Lucretius érvei közt a legemlékezetesebb: Egy ember azon siránkozik, hogy meg fog halni. Úgy gondolja, hogy semmiféle jövő nem vár rá. /.../ Nagy költeményében, amely éppolyan nagyra törő, mint Donne-é – *De rerum natura* vagy *De rerum dedala natura* (A dolgok bonyolult állapotáról) – Lucretius a következőképpen érvel. Fájjaljátok, hogy nem lesz tiétek a jövő; gondolatok arra, hogy előttetek már volt egy végtelen idő. Hiszen amikor megszülettél – mondja az olvasónak -, már elmúlt az a pillanat, amikor Karthágó és Trója küzdött a világ uralmáért. Ez azonban mindegy neked; akkor miért nem mindegy az, ami utánad következik? Elvesztetted a végtelen múltat, mit törödsz vele, hogy a végtelen jövőt is elveszted?”<sup>30</sup> Figyeljünk föl arra, hogy a toposzon belül itt is megvan az elmúlt, a születés előtti régmúlt semleges

---

<sup>29</sup> Esterházy Péter: *Esti*, Magvető, Budapest, 2010, 25. p.

<sup>30</sup> Jorge Luis Borges válogatott művei IV.: *Az ős kastély. Esszék*, Európa, Budapest, 1999, 81-82. p.

fájdalommentessége, csak Lucretiust megszólaltatva Borges nem két személyt, hanem két helyez nevez meg (a múlt indexeként, jegyeként), Karthágót és Tróját, nem a régmúlt nevezetes hódítóit. De is is megvan a kettészelt végtelen (szinonímái: semmi, örökkévalóság), a »végtelen« múlt és a »végtelen« jövő.

Mint ahogy megszületése előtt, a kettészelt semmi Kosztolányi Dezső halála után is a toposzok szívósságával él tovább. Szabó Lőrinc versében nincs »történelmi típusú« utalás a régmúltra vagy ennek valamely elemére, de a topikus rács alapja ott van *Két éjszaka közt* című, 326. »tücskében«, melynek egyértelmű kezdősora: „*Két Semmi sötét börtöne közt*”. A költő vizualizálja a nemlét semmijét vagy negativitását és az élet valamijét vagy pozitivitását, pontosabban színekkel jeleníti meg: a két semmi feketeség, ezzel szemben az élet – a „két éjszaka között keskeny pillanat” – csupa szín. A költeménynek van megszólítottja: az Úr, „ki fény vagy”. A Kettős Éj rettentő rácsait tördelő költő önkomentárja abból a szempontból különösen fontos, hogy aki két végtelen semmi közé beszorultnak gondolja el magát, az többnyire igen közel kerül Isten elvesztéséhez. Szabó Lőrinc az öninterpretációban ezt írta: „**KÉT ÉJSZAKA KÖZT** – A születésem előtti időről van szó, meg a halálom utánról. A feltételezett Istenről úgy beszélek, mint arany fénysávról, fénycsíkról a két fekete semmi közt: míg benne (vagyis a jelenben, tudatomban) úszom, addig élek és egy keveset tudok előre és hátra. Határozottan vallásos vers, csak éppen Isten nélkül.”<sup>31</sup> És ez a teljes önkomentár!

A kettészelt semmi toposza kapcsán, valamint annak kapcsán, hogy a semmi vagy a nemlét mennyire és miként jeleníthető meg, e közhely történetéből idézem Gustave Flaubert-t. E szövegrészben nem csak a semminek mint mély éjszakának, nem csak a Szabó Lőrinc-i feketeségnek az elképzelése munkál, hanem az »örök körforgás« toposza is, amelynek Kosztolányi Dezsőnél a nyomát sem láttam. És kiemelném, hogy ezt a beszélgetést Flaubert *sztoikus* párbeszédnek nevezte. *Bouvard és Pécuchet* (első kiadása 1881) séta közben a patakparton egy kutya büzlő, bomló tetemére lelt, miként Baudelaire-nél a sétáló szerelmespár az *Egy dög* című költeményben (*Une charogne*, 1857). A kiemelés tölem való – Sz. Cs.: „Pécuchet sztoikusán így szólt:

- Valamikor olyanok leszünk, mint ez.

Hatalmába kerítette őket a halál gondolata. Erről beszéltek visszatérően.

Ha jól meggondoljuk, halál nincs is. Az ember belevész a harmatba, a szellőbe, a csillagokba.

---

<sup>31</sup> Szabó Lőrinc: *Vers és valóság. Összegyűjtött versek és versmagyarázatok*, szerkesztette, a szöveget gondozta, azutószót és a lábjegyzeteket írta Kabdebó Lóránt, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1990, Második kötet, 501. p.

Része lesz a fák nedvének, a drágakövek csillogásának, a madarak tollazatának. Visszaadja a Természetnek, amit az kölcsönzött neki – *s az a Semmiség, amely előttünk áll, semmivel sem rettentőbb a mögöttünk levő Semminél.*

Megpróbálták elképzelni mély éjszaka, feneketlen lyuk, állandó ájulás formájában – akármi is többet ér, mint ez az egyhangú, képtelen és reménytelen létezés.

Összefoglalták kielégítetlen szükségleteiket. Bouvard mindig lovakra, fogatokra, burgundi óborokra és engedékeny szépasszonyokra vágyódott, valami fényes palotában. Pécuchet becsvágya a filozófiai tudás volt.<sup>32</sup> E rövid részlet iróniája szerintem remek: nehéz a nemlétről ironia nélkül csak megszólalni is.

Most térjünk rá topikus rácsunk nevezetes ókori megformálásaira! Most már tudjuk Borgestől, hogy e rács *vigaszként* és *érvelésként* megjelent Titus Lucretius Carus *A természetről* írott művében. A kettészelt semmi toposza a *Harmadik könyvben* található, Tóth Béla fordításában a 827-837., Borzsák István latin szövegkiadásában a 830-840. sorban. (E csekély eltérés abból adódik, hogy ki milyen kéziratból készült koraújkori kiadást vesz alapul, mérvadónak a szakkutatók többnyire a biponti kiadást tekintik.) Lucretius számára a lélek halandósága alaptétel: a lélek a testtel együtt megsemmisül. S bár ez így van, van vigasz a saját halálunkra: ahogyan születésünk előtt nem szenvedtünk, úgy nem fogunk szenvedni a halálunk után sem. Az érvelő rész kezdete: „Mert mint nem szenvedtük a múltnak semmi baját...”, ezt kitérő követi, amely egyben példa is, egészen az „Éppúgy nem bánthat majd bennünket mi se...” sorig. Így áll együvé a születésünk előtti nemlétünk és a halálunk utáni nemlétünk tökéletes semlegessége, fájdalom nélkülsége.

*Semmi tehát a halál, és így senkit se busítson  
Most, miután tudjuk, hogy a lélek lénye halandó.  
Mert mint nem szenvedtük a múltnak semmi baját sem,  
Bár seregestől s mindenhonnan jöttek a púnok  
Ránk, s minden felverve a harc szörnyű robajától  
Rémülten remegett a nagy égnek boltja alatt és  
Kétes volt, hogy melyik fél pálcája alá fog  
Esni a népek sorsa a tengereken meg a földön,  
Éppúgy nem bánthat majd bennünket mi se,*

---

<sup>32</sup> Gustave Flaubert: *Bouvard és Pécuchet*, fordította Benedek Marcell, Franklin-Társulat kiadása, Budapest, [1921], 231. p.

*Hogyha már elenyészünk, és testünk, lelkünk, amelyekből  
Eggyé lettünk, szétválík.*<sup>33</sup>

Lucretiusnak gazdag és hosszú utóélete volt mind a közép-, mind a koraújkorban, annak ellenére, hogy igen gyakran csak így emlegették: *a Pogány* (nem atomelmélete, hanem a lélek halandóságának a védelmezése miatt). Ezt a Lucretius-kutatók alaposan, régóta földerítették, s ebben benne van a fentebb idézett érvelés későbbi története is. Hogy mennyire a várható és elkerülhetetlen halálra adott vigaszból van szó toposzunk esetében, olyanról, amely nem sztoikus és nem keresztény típusú vigasz, azt világosan mutatja Anatole France történelmi regényének egyik alakja és egyik jelenete. A nagy francia forradalomról beszélő *Az istenek szomjaznak* című regény [1912] egyik igen rokonszenves szereplőjét, az ateista és Lucretius-kedvelő Maurice Brotteaux-t 48 társával együtt a Forradalmi Törvényszék halálra ítélte, még utolsó útján is magánál tartotta kis Lucretius-kötetét. És amikor a kordé megindult a Ledöntött Királyság tér felé, „Brotteux-nak ismét eszébe jutott a természet poétájának verssora: *Sic ubi non erimus...* Noha a gyalázatos kordéban összekötözöttek rázkódott, megőrizte nyugodt magatartását és úri fölényét.”<sup>34</sup>

Latin nyelvű szemelvényes kiadásában ugyanehhez a részhez (*Sic ubi non erimus...*, *Hogyha már elenyészünk...*) Borzsák István tanulságos jegyzetet csatolt, amely ismételt és világosan megmutatja a mi topikus rácsunk szerkezetét. „A HALÁLFÉLELEM OKTALANSÁGA. Mivel tehát a lélek halandó, »semmi közünk a halálhoz«. Ahogy nem szenvedtünk a pún háborúk idején, nem érzünk semmit akkor sem, amikor testünk és lelkünk – tehát mostani énünk két alkotórésze – elszakad egymástól.”<sup>35</sup> S ha most visszagondolunk az *Ének a semmiről* értelmezéstörténetének összefoglalására, különösen arra, hogy ki, mikor, milyen bölcséleti párhuzamot tételezett, akkor azt mondhatni, hogy ezek között Epikúrosz hatása sem rossz sejtés. Lucretius közismerten epikureista volt, akinél szintén megvan a toposz szerkezeti alapja, a két vagy a kettészakított semmi, de később kanonizálódó érvelési rendet Lucretiusszal kapott.

---

<sup>33</sup> Titus Lucretius Carus: *A természetről /De rerum natura/*, ford. Tóth Béla, Kossuth Kiadó, Budapest, 1997, 99. p.

<sup>34</sup> Anatole France: *Thaisz / Az istenek szomjaznak*, ford. Bajomi Lázár Endre, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989, 377. p.

<sup>35</sup> Lucretius: *De rerum natura. Szemelvények*, a szöveget gondozta Borzsák István, Tankönyvkiadó, Budapest, 1968, 99. p.

Ha Lucretius a keresztény századokban »a pogány« volt, akkor nem véletlen Seneca jelzője sem: » a keresztény«. Ő nem bolygatta a lélek halhatatlanságának dolgát: a születésünk előtt *szendergő* lélekről beszélt, és szerinte lelkünk a halálunk után is – nyugalmi állapotban – *szendereg*. Az ő valóban *sztoikus vigaszában ad Marciam* új elem jelentkezik: a halál utáni állapotban a lélek »a korlátlan szabadság birodalmában« van, szemben a földi világ mindig mérhetetlenül csonka, mert nem-szabadságával. Vagyis Seneca nem csak fájdalommenteséggel vigasztal, hanem az abszolút szabadság elnyerésével is (amit könnyű volt a keresztény századokban a mennyország előképének tekinteni: ahol nincsen zsarnok, az maga a menny!). Természetesen különválasztja a halált mint meghalást (agóniát és exitust) és a meghalás utáni »állapotot«. Az előbbiről azt mondja, hogy erkölcsileg semleges, vagyis sem nem jó, sem nem rossz, az utóbbiról viszont azt, hogy az átmeneti földi létünkkel szemben jó »állapot«, mert abszolút szabadságot és abszolút nyugalmat ad. Így írt Marciának: „Gondolj arra, hogy a holtakat nem éri már semmi baj, hogy az alvilág hátborzongató sok rémsége mind csak mese, hogy nem rettentí a holtakat sem éjsötét, se rabbilincs, se tűzfolyam, sem Lethe vize, sem bírói szék, se vádbeszéd, s ott, a korlátlan szabadság birodalmában nincsenek zsarnokok: a költő játszi képzelődése mindez csupán, ők ojtották belénk hazug rémmesékkel a rettegést. A halál minden fájdalom megenyhülése és vége is – nem ér utol már semmi szenvedés rajta túl – *a halál visszahelyez bennünket abba a nyugalmi állapotba, amelyben születésünk előtt szendergünk* (kiem. tőlem – Sz. Cs.). Ha valaki sajnálja a halottakat, sajnálja azokat is, akik meg sem születtek. A halál semnem jó, sem nem rossz; mert akár jó, akár rossz csak az lehet, ami valami; ami önmaga semmi és mindent megsemmisít, az nem juttathat minket semmiféle sorsra sem /.../”.<sup>36</sup>

\*

Azt hiszem, egy toposz életképessége egyenesen arányos azzal, hogy mennyire kézenfekvő, vagyis hogy mennyire illeszthető bele köznapi tapasztalásainkba. Ezért szabad csak rettentő óvatossággal keresni bölcséleti mögöttest a toposzokban. Mert ellentétben a bölcséleti kijelentésekkel, a költői toposzok nem igazolhatóak (csak a közvélekedés tekinti őket eleve igazaknak). Hiszen föl kell figyelnünk arra, hogy a kettészelt semmi mindig az egyes ember, az egyed, az individuum léte felől bukkan föl. Vajon honnan vesszük azt a bátorságot, hogy a semmit (vagy a végtelent vagy az örökkévalóságot) a *saját* születésünk és a *saját* halálunk alapján nyiszáljuk ketté? És annyi ilyen kettős osztást, kettős nyiszálást tettünk,

---

<sup>36</sup> Seneca: *Vigasztalások*, ford. Révay József, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1959, 30-31. p.

teszünk és fogunk tenni, ahányan voltunk, vagyunk és leszünk még, mi, emberek? Az állat születése nem függeszti föl a semmit? Azután: szelhető-e a semmi, mint egy kilós kenyér? hiszen a semmi nem térszerű, és nincsen ideje sem! Nem téries és nem temporális. A semmi fogalmilag egy és oszthatatlan. Hogy hogyan szakadunk ki belőle (a születésünkkel) és hogyan szakadunk vissza bele (a halálunkkal), s hogy miként hordozunk életünkkel egy, a semmitől, a végtelentől vagy az örökkévalóságtól összeegyeztethetetlenül idegen emberidőt, az már legyen valóban a teológusok és a filozófusok dolga.

Mielőtt néhány mai költői példával zárnam ezt a gondolatmenetet a kettészelt semmiről, befejezésként föl hívnám a figyelmet a toposznak a semmit *kizáró* aspektusára. A toposz szerkezete az egyik végtelen semmit a születésünk előtti időbe tolja vissza, a másik végtelen semmit a halálunk utáni időbe tolja ki előre. Jenei Gyula a 2011-ben megjelent verseskötetében a születésből és a halálból mint két határpontból nyitó és záró zárójelet csinál, zárójelet, amely a diszkretizálás, a minden mástól függetlenítő szemlélet matematikai jele:

*(két zárójel közé születtél,  
anyám.)<sup>37</sup>*

Mivel a kettészelt semmi toposzában a két semmi egymástól különvált, keresni lehet elvi összeforradásukat is. Erről az összeolvadásról, a *kairotikus pillanatról Jelen* című költeményében Rékasy Ildikó így ír (hivatkozott verseskötete idén jelent meg):

*Olvadékony pillanat forraszt  
egybe múltat: jövőt:  
a semmi szétvált két darabját,  
már s még nem létezőt<sup>38</sup>*

Az emberi halálban a megszületéssel mesterségesen kettészelt semmi visszakapja egy és oszthatatlan voltát. Báthori Csaba *Melancholia VIII* című szonettjének a végén olvasom:

*két köteg semmit választ el*

---

<sup>37</sup> A költemény címe: *Ülök ágyadnál*. Jenei Gyula: *Az időben rend van*, Fiatal Írók Szövetsége, Budapest, 2011, 68. p.

<sup>38</sup> E költeményről és Rékasy Ildikó *Válogatott és új versek* c. kötetéről lásd Szigeti Csaba: „micsoda az Ekhó”, *Eső*, 2013/2 nyár, 85-91. p.

*utolsó sóhajod, s elaltat a kékhideg tér.*<sup>39</sup>

Természetesen létezik másik szellemi-költői út is, olyan, amelyik a végtelen semmit nem rekeszti ki a születés előttre és a halál utánra, ellenkezőleg. Nagy erővel van jelen Füst Milán *Teljes Naplójában* a kétosztatú semmi jelenvalósága az emberéletben: nem előttünk volt és nem utánunk lesz, hanem *most van soha, most van semmi*.

Kőszeg, 2013. szeptember 20.

---

<sup>39</sup> Báthori Csaba: *Elemi szonettek*, Napkút Kiadó, Budapest, 2013, 97. p.